

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ODAM SAVDOSI PROFILAKTIKASIGA MUROJAAT QILISHDAGI GENDER TO'SIQLAR: STIGMA VA IJTIMOY STEREOTIPLARNING SOTSIOLOGIK TAHLILI

Farhodova Ziyoda Farhod qizi

Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti, tadqiqotchi.

Annotatsiya.

Mazkur tadqiqotda odam savdosi xavfiga duch kelgan yoki undan jabrlangan shaxslarning profilaktik yordam va tegishli ijtimoiy institutlarga murojaat qilishiga ta'sir etuvchi gender to'siqlar sotsiologik jihatdan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor gender rollari, jamiyatda shakllangan ijtimoiy stereotiplar, reputatsion stigma hamda yordam so'rashga nisbatan mavjud psixologik va ijtimoiy cheklovlariga qaratiladi. Xususan, xotin-qizlarda jamoatchilik tomonidan salbiy baholanish, oilaviy va ijtimoiy mavqega zarar yetishi bilan bog'liq reputatsion stigma xavfi, erkaklarda esa yordam so'rashni "zaiflikni tan olish" sifatida qabul qilish bilan bog'liq stereotiplarning profilaktik murojaatlar faolligiga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: odam savdosi, gender to'siqlar, stigma, reputatsion stigma, ijtimoiy stereotiplar, gender rollari, profilaktik murojaat, latent to'siqlar, ijtimoiy yordam, gender-sezgir yondashuv.

ГЕНДЕРНЫЕ БАРЬЕРЫ ПРИ ОБРАЩЕНИИ ЗА ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ПОМОЩЬЮ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТИГМЫ И СОЦИАЛЬНЫХ СТЕРЕОТИПОВ

Фарходова Зиёда Фарход кизи

Научно-исследовательский институт семьи и гендера, исследователь.

Аннотация.

В данном исследовании с социологической точки зрения анализируются гендерные барьеры, влияющие на обращение лиц, подвергающихся риску торговли людьми или пострадавших от неё, за профилактической помощью и поддержкой соответствующих социальных институтов. Основное внимание уделяется гендерным ролям, сформировавшимся в обществе социальным стереотипам, репутационной стигме, а также психологическим и социальным ограничениям, связанным с обращением за помощью. В частности, раскрывается влияние на активность профилактических обращений таких факторов, как риск репутационной стигматизации женщин, обусловленный негативной общественной оценкой и возможным ущербом семейному и социальному статусу, а также распространённый среди мужчин стереотип о восприятии обращения за помощью как «признания слабости».

Ключевые слова: торговля людьми, гендерные барьеры, стигма, репутационная стигма, социальные стереотипы, гендерные роли, профилактическое обращение, латентные барьеры, социальная помощь, гендерно-чувствительный подход.

GENDER BARRIERS TO SEEKING PREVENTIVE ASSISTANCE AGAINST HUMAN TRAFFICKING: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF STIGMA AND SOCIAL STEREOTYPES

Farhodova Ziyoda Farhod qizi

Research Institute of Family and Gender, Researcher.

Abstract.

This study provides a sociological analysis of gender barriers affecting the willingness of individuals at risk of human trafficking or those who have experienced trafficking to seek preventive assistance and support from relevant social institutions. Particular attention is paid to gender roles, socially constructed stereotypes, reputational stigma, and the psychological and social constraints associated with seeking help.

Keywords: human trafficking, gender barriers, stigma, reputational stigma, social stereotypes, gender roles, preventive help-seeking, latent barriers, social assistance, gender-sensitive approach.

Kirish. Odam savdosi zamonaviy jamiyatda inson huquqlari, shaxs erkinligi va qadr-qimmatiga bevosita tahdid soluvchi murakkab ijtimoiy hodisalardan biri hisoblanadi. Mazkur hodisaning xavfliligi faqat shaxsning noqonuniy ekspluatatsiya qilinishi bilan cheklanmay, balki uning ijtimoiy aloqalari, oilaviy munosabatlari, mehnat faoliyati va jamiyatdagi mavqeyiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Odam savdosi va unga bog'liq ekspluatatsiya shakllarining keng tarqalganligi ushbu muammoni faqat huquqiy yoki kriminologik nuqtayi nazardan emas, balki sotsiologik jihatdan ham kompleks o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Odam savdosiga qarshi kurashishda jinoyat sodir bo'lganidan keyingi huquqiy choralar bilan bir qatorda, xavf ostidagi shaxslarni oldindan aniqlash, ularga o'z vaqtida maslahat va ijtimoiy yordam ko'rsatish, shuningdek, tegishli tashkilotlarga murojaat qilish uchun qulay ijtimoiy muhit yaratish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida odam savdosining oldini olish, jabrlanuvchilarni himoya qilish va profilaktik faoliyatni tashkil etish bo'yicha huquqiy va institutsional asoslar shakllantirilgan. Amaldagi me'yoriy hujjatlarda fuqarolarning xabardorligini oshirish, xavfli vaziyatlarning oldini olish, jabrlanganlarga yordam ko'rsatish va tegishli davlat organlari xodimlarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish kabi vazifalar belgilangan. Biroq profilaktika tizimining mavjudligi shaxsning ushbu tizim imkoniyatlaridan amalda foydalanishini avtomatik ravishda ta'minlamaydi.

Mazkur masalada yordam so'rash va tegishli institutlarga murojaat qilish jarayoniga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik hamda gender omillar alohida ahamiyat kasb etadi. Shaxs o'ziga nisbatan noqonuniy ekspluatatsiya, firibgarlik, majburlash yoki boshqa xavfli holat yuz berayotganligini anglagan taqdirda ham, ijtimoiy muhitning munosabati, oilaviy bosim, jamiyatdagi gender rollari va stereotiplar uning yordam so'rash haqidagi qaroriga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu jihatdan, odam savdosi profilaktikasining samaradorligini faqat mavjud institutlar soni yoki amalga oshirilayotgan tadbirlar bilan emas, balki fuqarolarning ushbu tizimga murojaat qilishga tayyorligi va imkoniyati bilan ham baholash lozim.

Gender stereotiplari yordam so'rash xulq-atvorida turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Xotin-qizlarda muammoli yoki zo'ravonlik bilan bog'liq holat haqida ochiq ma'lumot berish jamoatchilik tomonidan salbiy baholanishi, oilaviy obro' yoki shaxsiy reputatsiyaga zarar yetkazishi mumkinligi haqidagi xavotir murojaat qilishdan tiyilish omiliga aylanishi ehtimoli mavjud. Erkaklarda esa o'zini himoya qila olmaslik yoki yordamga muhtojlikni ochiq tan olish an'anaviy maskulinlik me'yorlariga zid holat sifatida idrok etilishi mumkin.

Muammoning yana bir muhim jihati odam savdosi qurbonlari haqidagi jamoatchilik tasavvurlari bilan real holat o'rtasidagi tafovutda namoyon bo'ladi. O'zbekistonda o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotda respondentlarning 45,7 foizi odam savdosiga ko'proq ayollar duchor bo'ladi, deb hisoblagan. Shu bilan birga, Respublika reabilitatsiya markazining 2009–2023-yillardagi ma'lumotlariga ko'ra, reabilitatsiyadan o'tgan jabrlanuvchilarning 64,5 foizini erkaklar, 29,5 foizini ayollar tashkil etgan. Mazkur tafovut odam savdosi haqidagi gender stereotiplari nafaqat jamoatchilik fikrini, balki muammoni anglash, xavfni identifikatsiya qilish va yordam so'rash xulq-atvorini ham shakllantirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, gender munosabatlari va jamiyatda qaror topgan ijtimoiy me'yorlar odam savdosiga nisbatan zaiflik darajasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Gender kamsitishlar, ijtimoiy rollarning qat'iy taqsimlanishi, jabrlanuvchini ayblashga moyil qarashlar yoki muayyan xatti-harakatlarni "erkakka xos" va "ayolga xos" deb baholash xavf ostidagi shaxslarning tegishli yordam xizmatlariga murojaat qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli odam savdosi profilaktikasida gender yondashuvni qo'llash faqat erkak va ayollar o'rtasidagi statistik farqlarni aniqlashdan iborat bo'lmay, balki ularning xulq-atvoriga ta'sir etuvchi ijtimoiy rollar, stereotiplar, qadriyatlar, me'yorlar va institutsional imkoniyatlarni ham tahlil qilishni talab etadi.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning maqsadi odam savdosi profilaktikasi doirasida yordam va tegishli ijtimoiy institutlarga murojaat qilish jarayoniga ta'sir etuvchi gender to'siqlarni, xususan, stigma va ijtimoiy stereotiplarning rolini sotsiologik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda ayollar va erkaklarning murojaat qilish faolligiga ta'sir etuvchi latent omillar, ularning ijtimoiy rollar va gender me'yorlari bilan bog'liqligi hamda ushbu to'siqlarni kamaytirishga xizmat qiluvchi gender-sezgir profilaktik yondashuvlarning imkoniyatlari ochib beriladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Odam savdosi bilan bog'liq zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda jabrlanuvchini identifikatsiya qilish, yordam so'rash xulq-atvori, ijtimoiy stigma hamda gender stereotiplari o'zaro bog'liq hodisalar sifatida tobora ko'proq o'rganilmoqda. S. Ornelas, C. Camilo, R. A. Csalog, K. Hatzinikolaou va M. M. Calheiros tomonidan amalga oshirilgan tizimli sharhda odam savdosiga oid 46 ta ilmiy tadqiqot tahlil qilinib, jamiyatdagi ijtimoiy sxemalar shaxslarning odam savdosi qurbonlari haqidagi tasavvurlari, ularga mas'uliyat yuklash,

jabrланuvchilarga munosabat hamda odam savdosiga qarshi faoliyatda ishtirok etish tayyorligiga ta'sir qilishi aniqlangan [1]. Mualliflarning qayd etishicha, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik tasavvurlarida odam savdosi ko'pincha ayollar hamda jinsiy ekspluatatsiya bilan bog'lanadi. Bunday ijtimoiy sxemalar odam savdosining boshqa shakllari va boshqa gender guruhlaridagi jabrланuvchilarni anglash imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

S. Rodríguez-López odam savdosi haqidagi ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishida "ideal jabrланuvchi" stereotipiga alohida e'tibor qaratadi. Tadqiqotchining fikricha, odam savdosi qurbonini, asosan, jinsiy ekspluatatsiyaga uchragan himoyasiz ayol sifatida tasvirlash hodisaning murakkab va turli ko'rinishlarini soddalashtirib yuboradi [2]. Bunday stereotip nafaqat jamoatchilik fikriga, balki jabrланuvchilarni aniqlash va ularga nisbatan institutsional munosabatlarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada mavjud stereotipik obrazga mos kelmaydigan erkaklar, mehnat ekspluatatsiyasiga uchragan shaxslar yoki o'zini "jabrланuvchi" sifatida namoyon qilmaydigan insonlarning muammolari yetarli darajada e'tirof etilmasligi xavfi paydo bo'ladi [2].

Odam savdosidan jabrланgan shaxslarning tegishli tashkilotlarga murojaat qilishiga to'sqinlik qiluvchi omillar orasida stigma alohida o'rin tutadi. A. I. Fukushima, K. Gonzalez-Pons, L. Gezinski va L. Clark odam savdosi qurbonlari tajribasida stigmaning ko'p qatlamli xususiyatga ega ekanligini aniqlaganlar [3]. Ular stigmani mikro, mezo va makro darajalarda namoyon bo'luvchi murakkab ijtimoiy mexanizm sifatida tavsiflaydi. Individual darajada u shaxsning o'zini ayblashi yoki uyat hissi bilan, shaxslararo darajada atrofdagilarning salbiy bahosi va diskriminatsiya bilan, ijtimoiy darajada esa jamiyatdagi stereotipik qarash va institutsional munosabatlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Demak, odam savdosi qurboni yordam olish imkoniyatiga ega bo'lgan taqdirda ham, stigmatizatsiyadan xavfsirash uning murojaat qilish faolligini cheklashi mumkin [3].

K. Price, B. D. Nelson va W. L. Macias-Konstantopoulos odam savdosidan jabrланganlarning xizmatlardan foydalanish tajribasini o'rganib, **stigma, uyat, aybdorlik hissi, atrofdagilarning hukm qilishidan qo'rqish, ekspluatator tomonidan qasos olinishidan xavfsirash hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga nisbatan qo'rquv** kabi omillar jabrланuvchining o'z holatini oshkor etishiga salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqlaganlar [4]. Tadqiqot natijasida jabrланuvchilarning tibbiy xizmatlar bilan munosabatiga ko'ra "Avoidant", "Distrustful" va "Constrained" kabi uch xil profil ajratilgan. Bu natijalar yordam so'rash xulq-atvori faqat xizmatlarning mavjudligiga emas, balki shaxsning ushbu institutlarni qanday idrok etishiga ham bog'liqligini ko'rsatadi [4].

J. Lorvinsky, J. Pringle, F. Filion va A. J. Gagnon tomonidan jinsiy ekspluatatsiyaga uchragan shaxslarning sog'liqni saqlash tizimi bilan munosabatlari o'rganilgan tadqiqot ham stigma va murojaat faolligi o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni ko'rsatadi [5]. Tadqiqotda tibbiyot xodimlarining hukm qiluvchi, ayblovchi yoki befarq munosabati jabrланuvchilarning mavjud ishonchini susaytirishi, uyat va ojizlik hissini kuchaytirishi hamda o'z holatini oshkor qilmaslikka olib kelishi aniqlangan. Aksincha, hurmatga asoslangan, hukm qilmaydigan va ishonchli munosabat yordam so'rash hamda ekspluatatsiya holatini ma'lum qilishga tayyorlikni kuchaytirgan [5]. Shu jihatdan, stigma faqat shaxsning ichki psixologik holati emas, balki xizmat ko'rsatuvchi institut vakillarining munosabati orqali qayta ishlab chiqarilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

A. Garg, P. Panda, M. Neudecker va S. Lee odam savdosiga uchragan yoshlarning tibbiy xizmatlarga murojaat qilishidagi to'siqlarni tizimli tahlil qilib, ularni **tashqi, ichki va tizimli to'siqlar** sifatida tasniflaganlar [6]. Tashqi to'siqlarga ekspluatator tomonidan nazorat va jismoniy cheklashlar kiritilgan bo'lsa, ichki to'siqlar tarkibida diskriminatsiya, maxfiylikka ishonmaslik, xizmat ko'rsatuvchilarga nisbatan ishonchsizlik va emotsional jihatdan murojaat qilishga tayyor emaslik qayd etilgan. Tizimli to'siqlar esa mutaxassislar bilimining yetishmasligi, til muammolari, xizmatlarni muvofiqlashtirish va murakkab tashkiliy jarayonlar bilan bog'langan [6]. Mazkur tasnif odam savdosi profilaktikasidagi murojaat muammosini faqat individual qaror bilan izohlash yetarli emasligini, uning institutsional va ijtimoiy muhit bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi.

Gender omilining ayniqsa erkaklar orasidagi murojaat xulq-atvoriga ta'siri so'nggi tadqiqotlarda alohida ko'zga tashlanmoqda. H. Fernández-Sánchez va hammualliflarning mehnat ekspluatatsiyasi hamda migrantlar odam savdosiga bag'ishlangan tadqiqotida erkaklar va o'g'il bolalarning ekspluatatsiya holatlari haqida kamroq xabar berishi ijtimoiy jihatdan shakllangan maskulinlik me'yorlari bilan bog'lanadi [7]. An'anaviy qarashlarda erkakning mustaqil, chidamli va o'z muammolarini o'zi hal qila oladigan shaxs sifatida namoyon bo'lishi talab etilishi sababli yordam so'rash ayrim hollarda "zaiflik" belgisi sifatida idrok qilinadi. Bunday me'yorlar erkakning ekspluatatsiya faktini tan olishi, o'zini jabrланuvchi sifatida identifikatsiya qilishi va tegishli tashkilotlarga murojaat qilishini qiyinlashtirishi mumkin [7].

Mazkur holat odam savdosiga oid tadqiqotlargagina xos emas. M. E. Addis va J. R. Mahalik erkaklarning

yordam so'rash xulq-atvorini ijtimoiy konstruksiya qilingan maskulinlik bilan bog'lab, an'anaviy erkaklik me'yorlari muayyan vaziyatlarda professional yordamga murojaat qilishni cheklashi mumkinligini nazariy jihatdan asoslaganlar [8]. Mualliflar erkaklarning yordam so'rashi individual xususiyat emas, balki gender sotsializatsiyasi va muayyan ijtimoiy kontekst ta'sirida shakllanadigan xulq-atvor ekanligini ta'kidlaydilar.

D. L. Vogel, S. R. Heimerdinger-Edwards, J. H. Hammer va A. Hubbardning 4 773 nafar erkak ishtirok etgan tadqiqoti esa dominant maskulinlik me'yorlariga muvofiqlik, yordam so'rash bilan bog'liq **self-stigma** va professional yordamga munosabat o'rtasidagi aloqani empirik jihatdan ko'rsatgan [9]. Tadqiqot natijalari maskulinlik me'yorlariga kuchliroq rioya qilish yordam so'rashga nisbatan salbiy munosabat bilan bog'lanishini hamda bu munosabatda self-stigmaning vositachilik rolini ko'rsatadi [9]. Ushbu qonuniyat odam savdosi jabrdiydasi bo'lgan erkaklarda ham "men yordam so'rasam, kuchsiz ekanligimni tan olgan bo'laman" mazmunidagi latent ijtimoiy-psixologik to'siq shakllanishini tushuntirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

E. Üzümcüker tomonidan 2025-yilda amalga oshirilgan meta-tahlil ham ushbu bog'liqlikni tasdiqlaydi [10]. 35 ta tanlanma natijalarini umumlashtirgan tadqiqotda an'anaviy maskulinlikka kuchliroq moyillik professional psixologik yordam izlashga nisbatan salbiy munosabat bilan, shuningdek, yordam so'rash bilan bog'liq self-stigmaning yuqoriligi bilan statistik jihatdan bog'liq ekanligi aniqlangan. Xususan, an'anaviy maskulinlik bilan yordam so'rashga salbiy munosabat o'rtasidagi bog'liqlik $r = -0,379$, maskulinlik va self-stigma o'rtasidagi bog'liqlik esa $r = 0,351$ darajasida qayd etilgan [10]. Mazkur tadqiqot bevosita odam savdosiga bag'ishlanmagan bo'lsa-da, erkaklarda "zaiflikni tan olish" bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik mexanizmni tushuntirishda muhim nazariy va empirik asos yaratadi.

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, odam savdosi profilaktikasiga murojaat qilish faolligini stigma, ijtimoiy stereotiplar, gender rollari, institutsional ishonch va yordam so'rashga oid ijtimoiy me'yorlar o'zaro bog'liq holda shakllantiradi. Biroq mavjud tadqiqotlarning katta qismi jinsiy ekspluatatsiya, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish, yoshlar yoki xotin-qizlarning tajribasiga qaratilgan bo'lib, erkak va ayollarda profilaktik murojaatga to'sqinlik qiluvchi genderga xos latent mexanizmlarni yagona sotsiologik model doirasida qiyoslash nisbatan kam uchraydi [1], [3]–[7]. Ayniqsa, O'zbekiston ijtimoiy-madaniy sharoitida xotin-qizlarda reputatsion stigma xavfi hamda erkaklarda yordam so'rashni "zaiflikni tan olish" sifatida idrok etishning profilaktik xulq-atvorga ta'sirini alohida empirik o'rganish dolzarbdir. Mazkur yondashuv odam savdosiga qarshi profilaktika tizimida gender-sezgir murojaat mexanizmlarini shakllantirish va yashirin to'siqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda odam savdosi profilaktikasiga murojaat qilishga ta'sir etuvchi stigma va gender stereotiplarini aniqlash uchun **sotsiologik qiyosiy-guruhiy tahlil metodi** qo'llanildi. Empirik baza sifatida 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi hududlarida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalaridan foydalanildi. Dastlab tadqiqotga 2 000 nafar respondent jalb qilingan bo'lib, anketalarning to'liqligi va qayta ishlashga yaroqliligi tekshirilgach, 1 927 ta anketa yakuniy ma'lumotlar bazasiga kiritilgan. Respondentlar kvotali tanlov asosida Qoraqalpog'iston Respublikasi, barcha viloyatlar va Toshkent shahrini qamrab olgan holda tanlangan, hududiy kvotalar esa aholi sonidagi ulushga mos ravishda shakllantirilgan. Olingan ma'lumotlar SPSS dasturida qayta ishlangan.

Qiyosiy-guruhiy tahlilning asosiy vazifasi respondentlarning odam savdosi qurbonlari, xavf guruhlari, profilaktik yordamga murojaat qilish va ushbu jarayonga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-gender omillar haqidagi qarashlarida kuzatiladigan farqlarni aniqlashdan iborat bo'ldi. Tahlilda ma'lumotlar bazasida mavjud demografik belgilar asosida shakllantirilgan guruhlarining javoblari o'zaro qiyoslandi. Asosiy e'tibor erkaklar va ayollarning odam savdosi xavfini idrok etishi, jabrlanuvchining gender qiyofasi haqidagi tasavvurlari, yordam so'rashga munosabati hamda ijtimoiy me'yor va stereotiplar bilan bog'liq javoblaridagi tafovutlarga qaratildi.

Gender stereotiplarini aniqlashda respondentlarning "odam savdosiga kim ko'proq duchor bo'ladi?" mazmunidagi savollarga bergan javoblari muhim empirik indikator sifatida olindi. Mazkur yondashuv jamoatchilik tasavvuridagi gender obrazini real statistik ma'lumotlar bilan qiyoslash imkonini berdi. Xususan, so'rov ishtirokchilarining 45,7 foizi odam savdosiga ko'proq ayollar duchor bo'ladi, deb hisoblagan bo'lsa, reabilitatsiya markazi ma'lumotlarida jabrlanganlar orasida erkaklarning ulushi 64,5 foizni, ayollarniki esa 29,5 foizni tashkil etgan. Ushbu tafovut odam savdosi qurboni haqidagi ijtimoiy tasavvurlarda gender stereotiplarining mavjudligini aniqlash uchun qiyosiy mezon sifatida qo'llanildi.

Stigma esa mazkur tadqiqotda standartlashtirilgan alohida psixometrik shkala orqali emas, balki **latent sotsiologik kategoriya** sifatida talqin qilindi. Bunda yordam so'rash jarayoniga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan reputatsion xavotir, ijtimoiy baholanishdan qo'rquv, jabrlanuvchilik holatini yashirishga moyillik, mavjud gender rollariga moslashish va yordamga muhtojlikni ochiq tan olishga nisbatan salbiy munosabat

kabi belgilar analitik mezon sifatida olindi. Ayollar guruhida reputatsion stigma, ya'ni muammoni oshkor qilish natijasida oila va jamiyatdagi mavqega zarar yetishi mumkinligi bilan bog'liq xavotirlar; erkaklar guruhida esa yordam so'rashning "zaiflikni tan olish" sifatida idrok etilishi bilan bog'liq stereotipik pozitsiyalar asosiy tahliliy yo'nalish sifatida belgilandi.

Qiyosiy tahlil jarayonida har bir indikator bo'yicha javoblarning foiz taqsimoti hisoblandi va guruhlar o'rtasidagi farqlar foiz punktlarida baholandi. Guruhlar o'rtasidagi tafovut quyidagi ko'rinishda ifodalandi:

$$\Delta = P_1 - P_2,$$

bunda P_1 — birinchi guruhda muayyan javob variantini tanlagan respondentlar ulushi, P_2 — qiyoslanayotgan ikkinchi guruhdagi tegishli ko'rsatkichdir. Δ ko'rsatkichining kattalashishi tegishli qarash yoki stereotipning guruhlar o'rtasida farqlanish darajasi yuqoriligini ko'rsatadi.

Tahlilning keyingi bosqichida gender stereotiplari va stigma bilan bog'liq indikatorlar profilaktik murojaatga ta'sir etuvchi omillar sifatida tizimlashtirildi. Ular **ijtimoiy rol, stereotip, qadriyat va me'yor, reputatsion xavf, yordam so'rashga munosabat** hamda **institutsional imkoniyat** bloklariga ajratildi. Mazkur tasnif yordamida profilaktik murojaatni cheklovchi omillarning faqat individual emas, balki ijtimoiy va madaniy tabiatga ega ekanligini aniqlash ko'zda tutildi.

Shu tariqa, qiyosiy-guruhiy tahlil odam savdosi profilaktikasiga murojaat qilishdagi gender tafovutlarini aniqlash, ayollar va erkaklar xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi latent ijtimoiy to'siqlarni tizimlashtirish hamda gender-sezgir profilaktika mexanizmlarini ishlab chiqish uchun metodologik asos sifatida qo'llanildi. Mazkur metod orqali stigma va stereotiplar shaxsning individual xususiyati sifatida emas, balki jamiyatdagi gender rollari, ijtimoiy me'yorlar va jamoatchilik bahosi bilan shakllanuvchi sotsiologik omillar sifatida baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Odam savdosi profilaktikasiga murojaat qilishdagi gender to'siqlarni o'rganishda, avvalo, jamiyatda jabrlanuvchi shaxsning qanday tasavvur qilinishi muhim ahamiyatga ega. Chunki muayyan ijtimoiy guruh odam savdosining "tipik qurboni" sifatida shakllangan jamoatchilik tasavvuriga mos kelmasa, mazkur guruh vakillarining xavfi yetarlicha anglanmasligi, shaxsning o'zi ham o'z holatini jabrlanuvchilik sifatida identifikatsiya qilmasligi mumkin. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda odam savdosi qurbonining gender qiyofasiga oid jamoatchilik fikri bilan amaliy statistik ko'rsatkichlar o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko'rsatdi.

1- Odam savdosi qurbonlari haqidagi jamoatchilik tasavvuri va amaliy statistikaning qiyosiy tahlili

Ko'rsatkich	Natija, %	Sotsiologik talqin
Odam savdosiga ko'proq ayollar duchor bo'ladi, deb hisoblagan respondentlar	45,7	Jamoatchilik ongida jabrlanuvchi obrazi ko'proq ayol jinsi bilan bog'langan
Nazorat savolida jabrlanuvchilar orasida ayollar ko'proq, deb javob berganlar	41,0	Gender stereotipining tasodifiy emas, nisbatan barqaror ekanligini ko'rsatadi
Reabilitatsiyadan o'tgan jabrlanganlar orasida erkaklar	64,5	Amaliy holatda erkaklarning jabrlanish ulushi yuqoriligini ko'rsatadi
Reabilitatsiyadan o'tgan jabrlanganlar orasida ayollar	29,5	Jamoatchilik tasavvuridagi "asosiy jabrlanuvchi – ayol" stereotipi real statistika bilan to'liq mos emas
Reabilitatsiyadan o'tgan voyaga yetmaganlar	6,0	Bolalar ham alohida xavf guruhi ekanligini ko'rsatadi

Manba: Tadqiqot doirasida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot hamda Respublika reabilitatsiya markazining 2009–2023-yillardagi ma'lumotlari.

Jadvaldagi natijalar muhim sotsiologik qarama-qarshilikni namoyon etadi. Respondentlarning deyarli yarmi odam savdosidan, avvalo, ayollar jabrlanadi, degan tasavvurga ega bo'lgan. Ushbu fikr nazorat mazmunidagi ikkinchi savolda ham saqlanib qolgan: respondentlarning 41,0 foizi yana ayollarni asosiy jabrlanuvchi guruh sifatida ko'rsatgan. Demak, bu holat faqat bitta savolning shakllanishi bilan bog'liq tasodifiy javob emas, balki jamoatchilik ongida mustahkamlangan gender stereotipining ifodasi sifatida baholanishi mumkin.

Ayni paytda amaliy statistika mutlaqo boshqa nisbatni ko'rsatmoqda. 2009–2023-yillarda Respublika reabilitatsiya markazida yordam olgan jabrlanuvchilarning 64,5 foizini erkaklar, 29,5 foizini ayollar tashkil etgan. Bu jamoatchilik fikri va real holat o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligini anglatadi.

Mazkur tafovut odam savdosi profilaktikasi uchun bir necha sotsiologik oqibatlariga ega. Birinchidan, odam savdosining “ayollarga xos xavf” sifatida qabul qilinishi erkaklarning potensial jabrlanuvchi sifatida yetarlicha e’tirof etilmasligiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, erkakning o’zi ham odam savdosi, mehnat ekspluatatsiyasi yoki majburlash holatini “jabrlanuvchilik” sifatida qabul qilishda qiyinchilikka duch keladi. Uchinchidan, yordam so’rash erkakning an’anaviy “kuchli”, “mustaqil” va “o’z muammosini o’zi hal qiluvchi” ijtimoiy roli bilan qarama-qarshilikka kirishi mumkin. Natijada yordam so’rashni “zaiflikni tan olish” sifatida baholashga asoslangan latent to’siq shakllanadi.

Ayollar holatida esa boshqa yo’nalishdagi ijtimoiy mexanizm kuzatiladi. Ayol odam savdosining potensial qurboni sifatida jamoatchilik tasavvurida ko’proq tan olingan bo’lsa-da, uning o’z boshidan kechirgan ekspluatatsiya yoki zo’ravonlik holatini oshkor etishi oilaviy obro’, shaxsiy reputatsiya va jamoatchilik bahosi bilan bog’liq xavotirlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun “jabrlanuvchi sifatida tan olinishi” har doim ham “yordam so’rashi oson” degan ma’noni anglatmaydi.

Odam savdosi bilan bog’liq xavfni idrok qilishning navbatdagi muhim jihati respondentlarning ushbu hodisaning O’zbekistondagi shakllari haqidagi tasavvurlari bilan bog’liq. So’rov natijalari mazkur masalada ham aholining ayrim qismlarida xavfni yetarlicha identifikatsiya qilmaslik holati mavjudligini ko’rsatadi.

2-jadval. Respondentlarning O’zbekistonda odam savdosi mavjudligi va uning yo’nalishlari haqidagi tasavvurlari

Javob mazmuni	Respondentlar ulushi, %	Profilaktik nuqtai nazardan talqin
“Bizda bunaqa muammo mavjud emas”	38,3	Muammoni inkor etish yoki xavfni past baholash
O’zbekiston fuqarolarini xorijiy mamlakatlarga sotish	37,5	Odam savdosini asosan tashqi migratsiya bilan bog’lash
Mamlakat ichida bir hududdan ikkinchisiga sotish	9,3	Ichki odam savdosi mavjudligini angelaydigan respondentlar ulushi nisbatan past
Boshqa ko’rinishlar	So’rovda qayd etilgan	Hodisaning murakkab va ko’p shaklli ekanligini anglash darajasi turlicha

Manba: 2023-yilda O’zbekiston hududlarida o’tkazilgan sotsiologik so’rov natijalari.

38,3 foiz respondentning “bizda bunaqa muammo mavjud emas” degan javobi alohida e’tiborga loyiq. Odam savdosi kabi yashirin ijtimoiy hodisada muammoni inkor etish profilaktik murojaatning dastlabki to’sig’i bo’lishi mumkin. Agar shaxs yoki uning yaqinlari muayyan ekspluatatsiya, majburlash yoki firibgarlik holatini odam savdosi sifatida anglamasa, u tegishli institutga murojaat qilish zaruratini ham his qilmaydi.

Respondentlarning 37,5 foizi odam savdosini O’zbekiston fuqarolarining xorijga olib chiqilishi bilan bog’lagan. Bu natija odam savdosi haqidagi jamoatchilik tasavvurida migratsion model ustuvor ekanligini ko’rsatadi.

Biroq faqat 9,3 foiz respondentning mamlakat ichidagi odam savdosini qayd etgani ichki ekspluatatsiya shakllarining jamoatchilik tomonidan nisbatan kamroq anglanishini ko’rsatadi.

Shu jihatdan, odam savdosini faqat “odamni sotish” yoki “xorijga olib chiqib sotish” sifatida tor talqin qilish ham profilaktik murojaatga to’sqinlik qiluvchi kognitiv-ijtimoiy omil sifatida baholanishi mumkin. Shaxs o’z boshidan kechirayotgan vaziyatni odam savdosi yoki ekspluatatsiya sifatida identifikatsiya qilmasa, yordam olish mexanizmlari mavjud bo’lsa ham, ulardan foydalanmasligi ehtimoli ortadi.

Odam savdosiga nisbatan zaiflik va profilaktik faollikka ta’sir etuvchi omillarning yana bir guruhi ijtimoiy-iqtisodiy va axboriy xususiyatga ega. Respondentlarning mazkur hodisaning sabablari haqidagi javoblari bunda iqtisodiy holat bilan bir qatorda bilim va xavfsizlik madaniyatining ham muhim ahamiyat kasb etishini ko’rsatgan.

3-jadval. Odam savdosining asosiy sabablari va ularning profilaktik murojaatga ta’siri

Asosiy omil	Respondentlar ulushi, %	Sotsiologik mazmuni	Murojaat xulq-atvoriga ehtimoliy ta’siri
Daromadning kamligi	37,2	Iqtisodiy zaiflik, ish izlashga majbur bo’lish, xavfli takliflarni qabul qilish ehtimolining	Shaxs noqonuniy yoki shubhali shartlarga qaramay ish imkoniyatidan

		ortishi	voz kechmasligi mumkin
Xavfsizlik qoidalarini bilmaslik yoki ularga rioya qilmaslik	23,1	Axborot va huquqiy savodxonlikning yetarli emasligi	Xavfni erta aniqlash va tegishli tashkilotga o'z vaqtida murojaat qilish qiyinlashadi
Ijtimoiy tengsizlik va madaniy omillar	Adabiyotlar tahlilida ajratilgan	Gender rollari, stereotiplar, ijtimoiy me'yorlar va teng imkoniyatlarning cheklanganligi	Stigma va ijtimoiy bosim orqali murojaat qilishdan tiyilish yuzaga kelishi mumkin
Huquqiy tizim va institutsional omillar	Adabiyotlar tahlilida ajratilgan	Huquqlarni bilish, yordam xizmatlari va murojaat kanallaridan xabardorlik	Institutga ishonch va murojaat qilish tayyorligiga ta'sir qiladi

Manba: Tadqiqot doirasidagi empirik tadqiqot va unda berilgan omillar tasnifi.

Natijalardan ko'rinadiki, respondentlarning 37,2 foizi daromadning kamligini odam savdosining asosiy sababi sifatida qayd etgan. Bu odam savdosi xavfining faqat individual ehtiyotsizlik bilan emas, balki iqtisodiy zaiflik bilan bevosita aloqador ekanligini ko'rsatadi. Moliyaviy imkoniyatlari cheklangan shaxs yuqori daromad va'da qiluvchi, lekin huquqiy jihatdan noaniq mehnat takliflarini qabul qilishga ko'proq moyil bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda shaxs ma'lum xavf belgilarini sezgan taqdirda ham iqtisodiy ehtiyoj sababli ularga e'tibor bermasligi ehtimoli mavjud.

Respondentlarning 23,1 foizi xavfsizlik qoidalarini bilmaslik yoki ularga rioya qilmaslikni asosiy omillardan biri sifatida qayd etgan. Bu ko'rsatkich profilaktik faoliyatda axborotning oddiy mavjudligi yetarli emasligini ko'rsatadi. Fuqaro odam savdosining zamonaviy shakllari, xavf belgilarini aniqlash, huquqiy mehnat migratsiyasi qoidalarini va yordam so'rash kanallarini amaliy darajada bilishi zarur.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari odam savdosi profilaktikasiga murojaat qilish xulq-atvorini faqat jabrlanuvchining shaxsiy qarori bilan tushuntirish yetarli emasligini ko'rsatadi. Murojaat qilish yoki qilmaslik iqtisodiy vaziyat, muammodan xabardorlik, jabrlanuvchi haqidagi jamoatchilik tasavvuri, gender rollari, reputatsion xavotir va yordam so'rashning ijtimoiy maqbulligi bilan bog'liq murakkab jarayondir.

Shuningdek, aniqlangan natijalar **“universal jabrlanuvchi” modelidan gender-sezgir profilaktika modeliga o'tish zaruratini** ko'rsatadi. Ayollar uchun maxfiylik, ijtimoiy hukm qilinishdan himoyalanih va reputatsion xavfsizlikka asoslangan murojaat mexanizmlarini kuchaytirish muhim bo'lsa, erkaklarga qaratilgan profilaktik kommunikatsiyada yordam so'rashni zaiflik emas, balki o'z huquqini himoya qilish va xavfni boshqarish vositasi sifatida taqdim etish talab etiladi.

Shu nuqtayi nazardan, odam savdosi profilaktikasining samaradorligi faqat fuqarolarga “qayerga murojaat qilish kerakligi” haqida ma'lumot berish bilan emas, balki **“nima uchun shaxs mavjud imkoniyat bo'lsa ham murojaat qilmaydi?”** degan sotsiologik savolga javob topish bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari bunday murojaatsizlikning muhim sabablaridan biri gender me'yorlari va stereotiplar orqali shakllanadigan yashirin ijtimoiy to'siqlar ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Olib borilgan sotsiologik tahlil odam savdosi profilaktikasiga murojaat qilish jarayoni faqat yordam xizmatlarining mavjudligi yoki aholining ular haqida xabardorligi bilan belgilanmasligini ko'rsatdi. Murojaat xulq-atvoriga jamiyatda shakllangan gender rollari, ijtimoiy stereotiplar, reputatsion xavotir, jabrlanuvchilik holatini tan olishga munosabat hamda institutsional ishonch kabi omillar ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli odam savdosi profilaktikasini samarali tashkil etishda jabrlanuvchining gender xususiyatlarini hisobga oluvchi sotsiologik yondashuv zarur.

Tadqiqot natijalarida jamoatchilik tasavvuri bilan amaliy statistika o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligi aniqlandi. Respondentlarning 45,7 foizi odam savdosidan ko'proq ayollar jabrlanadi, deb hisoblagan bo'lsa, 2009–2023-yillarda rehabilitatsiyadan o'tgan jabrlanuvchilarning 64,5 foizini erkaklar va 29,5 foizini ayollar tashkil etgan. Mazkur holat odam savdosi qurboni haqidagi an'anaviy gender stereotiplari real ijtimoiy vaziyatni to'liq aks ettirmasligini ko'rsatadi.

Aniqlangan tafovut erkaklar va ayollarda profilaktik murojaatga to'sqinlik qiluvchi mexanizmlarning mazmunan turlicha shakllanishini ko'rsatadi. Ayollarda jamoatchilikning salbiy bahosi, oilaviy va ijtimoiy mavqega zarar yetishidan xavfsirash reputatsion stigma ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Erkaklarda esa jamiyat tomonidan mustahkamlangan "kuchli", "mustaqil" va "o'z muammosini o'zi hal qiladigan" shaxs obrazi yordam so'rashni zaiflik belgisi sifatida qabul qilishga olib kelishi mumkin. Shuningdek, respondentlarning 38,3 foizi O'zbekistonda odam savdosi muammosi mavjud emas, deb hisoblagani ham xavfni identifikatsiya qilish darajasida muammolar borligini ko'rsatadi. Odam savdosini asosan xorijga olib chiqish bilan bog'lash, uning ichki ekspluatatsiya, majburiy mehnat, majburiy nikoh va boshqa shakllarini yetarlicha anglamaslik profilaktik murojaatning kechikishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari iqtisodiy va axboriy zaiflikning ham odam savdosi xavfiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Respondentlarning 37,2 foizi daromadning kamligini, 23,1 foizi esa xavfsizlik qoidalarini bilmaslik yoki ularga rioya qilmaslikni odam savdosining muhim sabablaridan biri sifatida qayd etgan. Bu esa profilaktika siyosati nafaqat huquqiy choralarni, balki aholining iqtisodiy barqarorligini, huquqiy savodxonligini va xavfsiz migratsiya madaniyatini oshirishga qaratilgan tadbirlarni ham qamrab olishi kerakligini ko'rsatadi.

Shundan kelib chiqib, odam savdosi profilaktikasida **gender-sezgir murojaat mexanizmlarini** rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Xotin-qizlar uchun maxfiylikni kafolatlovchi, reputatsion stigma va ijtimoiy hukm qilinish xavfini kamaytiruvchi xizmatlarni kuchaytirish, erkaklarga qaratilgan profilaktik kommunikatsiyada esa yordam so'rashni zaiflik emas, balki o'z huquqlari va xavfsizligini himoya qilishning ratsional shakli sifatida targ'ib qilish zarur. Shu bilan birga, odam savdosi qurboni haqidagi stereotipik tasavvurlarni kamaytirish, barcha gender guruhlarini potensial xavf subyekti sifatida tan olish va profilaktik xizmatlarning ochiqligi hamda ishonchiligidini oshirish talab etiladi.

Umuman, odam savdosiga qarshi kurashning samaradorligi faqat jinoyat sodir etilgandan keyingi choralar bilan emas, balki xavf ostidagi shaxsning o'z vaqtida yordam so'rashiga imkon beradigan ijtimoiy muhitni shakllantirish bilan ham belgilanadi. Gender stereotiplari va stigma bilan bog'liq latent to'siqlarni kamaytirish esa profilaktik murojaatlar faolligini oshirish, xavf guruhlarini erta aniqlash va odam savdosining ijtimoiy oqibatlarini kamaytirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ornelas S., Camilo C., Csalog R. A., Hatzinikolaou K., Calheiros M. M. Social Schemas about Human Trafficking Involving Girls and Women: A Systematic Review // *Aggression and Violent Behavior*. – 2023. – Vol. 73. – Article 101873. – DOI: 10.1016/j.avb.2023.101873. URL: [ScienceDirect – maqola sahifasi](#)
2. Rodríguez-López S. (De)Constructing Stereotypes: Media Representations, Social Perceptions, and Legal Responses to Human Trafficking // *Journal of Human Trafficking*. – 2018. – Vol. 4, No. 1. – P. 61–72. – DOI: 10.1080/23322705.2018.1423447. URL: [Taylor & Francis – maqola sahifasi](#)
3. Fukushima A. I., Gonzalez-Pons K., Gezinski L., Clark L. Multiplicity of Stigma: Cultural Barriers in Anti-Trafficking Response // *International Journal of Human Rights in Healthcare*. – 2020. – Vol. 13, No. 2. – P. 125–142. – DOI: 10.1108/IJHRH-07-2019-0056. Emerald rasmiy sahifasi aynan 2020, 13(2), 125–142 URL: [Emerald Publishing – maqola sahifasi](#)
4. Price K., Nelson B. D., Macias-Konstantopoulos W. L. Understanding Health Care Access Disparities among Human Trafficking Survivors: Profiles of Health Care Experiences, Access, and Engagement // *Journal of Interpersonal Violence*. – 2021. – Vol. 36, No. 21–22. – P. NP11780–NP11799. – DOI: 10.1177/0886260519889934. URL: [SAGE Journals – maqola sahifasi](#)
5. Lorvinsky J., Pringle J., Fillion F., Gagnon A. J. Sex Trafficking Survivors' Experiences with the Healthcare System during Exploitation: A Qualitative Study // *PLOS ONE*. – 2023. – Vol. 18, No. 8. – Article e0290067. – DOI: 10.1371/journal.pone.0290067. URL: [PLOS ONE – to'liq maqola](#)
6. Garg A., Panda P., Neudecker M., Lee S. Barriers to the Access and Utilization of Healthcare for Trafficked Youth: A Systematic Review // *Child Abuse & Neglect*. – 2020. – Vol. 100. – Article 104137. – DOI: 10.1016/j.chiabu.2019.104137. URL: [PubMed – maqola kartochkasi](#)
7. Fernández-Sánchez H., James J., Zahoui Z., Ging L., Vásquez-Ventura I., Stockton J., Santa Maria D. Labor Trafficking among Migrant Populations: A Scoping Review and Qualitative Interview Study with Stakeholders // *Frontiers in Human Dynamics*. – 2025. – Vol. 7. – Article 1620713. – DOI: 10.3389/fhumd.2025.1620713. URL: [Frontiers – to'liq maqola](#)
8. Addis M. E., Mahalik J. R. Men, Masculinity, and the Contexts of Help Seeking // *American Psychologist*. – 2003. – Vol. 58, No. 1. – P. 5–14. – DOI: 10.1037/0003-066X.58.1.5. URL: [PubMed – Addis & Mahalik](#)
9. Vogel D. L., Heimerdinger-Edwards S. R., Hammer J. H., Hubbard A. "Boys Don't Cry": Examination of the Links between Endorsement of Masculine Norms, Self-Stigma, and Help-Seeking Attitudes for Men from Diverse Backgrounds // *Journal of Counseling Psychology*. – 2011. – Vol. 58, No. 3. – P. 368–382. – DOI:

10.1037/a0023688. URL: [PubMed – maqola kartochkasi](#)

10. Üzümpçeker E. Traditional Masculinity and Men's Psychological Help-Seeking: A Meta-Analysis // International Journal of Psychology. – 2025. – Vol. 60, No. 2. – Article e70031. – DOI: 10.1002/ijop.70031. URL: [Wiley Online Library – maqola sahifasi](#)

11. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-avgustdagi O'RQ-633-son "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonuni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 18.08.2020-y., 03/20/633/1187-son. Qonunning 1-moddasi bilan 2008-yilgi O'RQ-154-son Qonun yangi tahrirda tasdiqlangan. URL: [Lex.uz – O'RQ-633](#)